

Таким чином, НКДБ розправилося з Церквою вірменського католицького віросповідання, Церквою національно-патріотичною за духом, глибоко свідомою свого покликання спасіння душ своїх вірних і прагнення справжньої волі для них.

Бачучи через призму РКЦ і ВКЦ Ватикан як свого ворога, сталінський режим прагнув різними методами обмежень і репресій не тільки звузити дієву присутність римо- і вірмено-католицизму в Західних областях України, але й повністю стерти з релігійної карти ці конфесії.

Анотації

У статті **Ярослава Стоцького «Римо- та вірмено-католицизм в галичанських областях України у 1944-1946 р.р.»** досліджуються найважчі роки життєдіяльності РКЦ та ВКЦ у галичанській Україні, пов'язані як із українсько-польською депортацією населення, так із тотальним переслідуванням і репресіями комуністичного режиму проти цих конфесій.

In the article of **Yaroslav Stotskyi «Rome-and Armenian-Catholicism in western regions of Ukraine in 1944-1946»** deals with the hardest periods of activities of the RCC and ACC in Western Ukraine, in relevance both to Ukrainian-polish deportation of population and total persecutions and repressions of the communist regime against the above mentioned confessions.

Г.Саган* (м. Київ)

МІЖНАРОДНІ РЕЛІГІЙНІ ЗУСТРІЧІ ЯК ФОРМА СПІВПРАЦІ УКРАЇНСЬКИХ І ЮГОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ КЛІРИКІВ (1950-1980-ті роки)

Українські та югославські православні клірики досить часто мали змогу зустрічатися на різних міжнародних релігійних форумах, святкуваннях, які проходили як на території України, Югославії, так і в інших країнах. Тут між ними зав'язувалося спілкування, яке доповнювало загальну традицію міжнародної співпраці української та югослов'янської громадськості.

Останніми роками спостерігається поживлення у різних формах відносин між православними церквами слов'янських країн. Це актуалізує дослідження історії цих відносин, віднайдення в ній того позитивного, що

---

* Саган Г.В. – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

могло б послуговувати урізноманітненню форм нинішніх міжцерковних зв'язків, пошуку шляхів до єднання світового православ'я. Дослідження означених нами напрямів міжцерковних відносин є важливим тому, що вони фактично випали з поля зору вітчизняної історичної науки. Лише кілька праць українських науковців опосередковано торкаються цієї проблематики. Так, О.В.Павлюченко розглядає взаємовідносини сербського митрополита Михайла з православними колами України. Проте хронологічно його дослідження охоплюють період лише кінця XIX ст. [Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1992. – С.60-64]. Ґрунтовно вивчаючи історію всіх православних церков, О.Н.Саган у своєму дослідженні інколи також звертається до питань взаємин української та югослов'янської православної спільноти [Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004. – 909 с.]. Але, як і попередній дослідник, О.Н.Саган в основному торкається питань, які мали місце у XIX ст. Різні аспекти історії Сербської православної церкви (Сербська ПЦ) представлені також у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: Е.М.Чальцева [Чальцева Е.М. Роль Русской Православной церкви в национальном возрождении южныхъ словян. Дис. на соиск. ученой степени канд. истор. н. – Донецк, 1999. – С. 46], К.Є. Скурат [Скурат К. История Помесных Православных Церквей. В. 2-х т. – Т.2. – М., 1999. - С. 100-113], М.Н. Бессонова [Бессонов М.Н. Православие в наши дни. – М., 1990. – С. 97-100], Р.Робертсон [Робертсон Р. Восточные христианские церкви: Церковно-исторический справочник. СПб., 1990. – 191 с.] та інших. Їхні роботи допомагають розкрити вплив того чи іншого факту з історії Сербської ПЦ на міжнародну діяльність православного кліру Югославії.

Зважаючи на обмеженість дослідницьких праць, у своїх висновках ми базувалися на великому архівному матеріалі, який ще мало залучався до наукового обігу. Аналіз архівних документів дозволив нам прослідкувати цікаву й важливу сферу співпраці українського та югослав'янських народів, які презентують значиму частку православного світі, що загалом формує новизну нашого дослідження.

Українське православне священство активно почало долучатися до міжнародного спілкування з призначенням у 1966 році на посаду Екзарха України архієпископа Філарета (Денисенка). Досить часто лише він один, як представник Руської ПЦ, виїздив за кордон. Отриману інформацію Філарет доводив, насамперед, до українського духовенства, а згодом до всього загалу Руської ПЦ, тим самим вводив їх у курс важливих подій міжнародного релігійного життя. Архієпископ, а згодом митрополит Філарет показав себе досвідченим дипломатом. Власне його висока професійність і толерантність послужила тому, що він досить часто ставав чи не єдиним претендентом для закордонного відрядження серед інших представників духовенства Руської ПЦ. Не раз Філарету доводилося

виправляти складні ситуації, пов'язані з негативним сприйняттям західною міжнародною спільнотою делегації священнослужителів з Радянського Союзу. Екзарх України не тільки змінював на краще думку про Руську ПЦ, але в такий спосіб сприяв покращенню міжнародного авторитету православного духовенства з СРСР. Це, звичайно, помітили і в Москві. Тому, починаючи з 70-х років м. ст. у більшості випадків митрополит Філарет очолював різні закордонні делегації Руської ПЦ. Згодом його почали включати і до складу урядових та громадських делегацій.

Чи не перше закордонне відрядження архієпископа Філарета відбулося через кілька місяців після його призначення Екзархом України, а саме у жовтні-листопаді 1966 р. Це було святкування в Греції з нагоди 1100-ліття апостольської діяльності святих братів Кирила і Мефодія. Там відбулася перша зустріч Філарета з представниками Сербської церкви – митрополитом Жігським Стефаном і єпископом Герцеговинським Василієм. Святкування у Греції тривало понад двадцять днів. Священики мали багато часу для спілкування. Серби спочатку із засторогою прийняли призначення архієпископа на посаду Екзарха України. Вони так і сказали: "Чому на Київську кафедру, де завжди були митрополити, тепер призначили архієпископа?". Філаретові не просто було відповісти на таке, не зовсім коректне питання, яке ставило під сумнів його професіоналізм. Але вже упродовж святкування клірики Сербської ПЦ все більше й більше стали проявляти інтерес до українського митрополита. Вони розповідали про непрості події в житті сербського православ'я, про закордонні єпархії церкви тощо. І навіть зізнавалися, що у них складаються подібні з українськими реаліями ситуації, коли на посаду треба призначити священиків, яким «ранувато її обіймати» [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 8. – Арк. 195-215]. Проте в обох країнах давалися в знаки засилля світської, точніше – комуністичної, ідеології. Тиск влади об'єктивно зменшував кількість бажаючих ставати кліриками.

Отже, ми бачимо, що особистісний фактор зіграв немаловажну роль у налагодженні діалогу між українськими та сербськими кліриками. Налагодженню контактів сприяв і той факт, що обидві церкви часто мали однакові проблеми, а обмін думками щодо їх вирішення допомагав обом сторонам легше подолати свої труднощі, заручитися підтримкою один в одного. Також відвертість і щирість спілкування стирали бар'єри між ієрархами, зміцнювало підґрунтя для їх більш тісної співпраці.

У контексті співпраці православних церков світу 20-30 листопада 1976 року проходило Перше передсоборне загальноправославне засідання у Шамбезі (Швейцарія). У цьому зібранні взяло участь дванадцять з чотирнадцяти помісних православних церков. На форумі не було лише делегатів від Грузинської та Олександрійської Помісних ПЦ. Делегацію Руської ПЦ очолив митрополит Київський і Галицький Філарет. Також до складу делегації увійшли митрополит Тульський Ювеналій та єпископ

Виборзький Кирило – ректор ЛДА (Ленінградської духовної академії) [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 41. – Арк. 133].

Шамбезький форум для українського православного священства був важливим у кількох аспектах. Насамперед, на ньому порушувалися питання співпраці всього православного світу. По-друге – виважена позиція митрополита Філарета чи не вперше показала міжнародній релігійній громадськості чітке прагнення Руської ПЦ до діалогу і порозуміння. По-третє, усі ініціативи, висунуті митрополитом Філаретом, отримали схвалення з боку делегації Сербської православної церкви, яку очолював тоді професор Гошевіч. Зокрема, на цьому першому передсоборному загальноправославному зібранні мали вирішити три питання: створення умов для скликання Святого і Великого Собору; подальший розвиток екуменічного руху з метою християнської єдності; міжрелігійна терпимість і служіння людству.

Робота форуму була ускладнена і знаходилась під певною напругою через звинувачення, яке висунули грекомовні помісні православні церкви. Особливо активні були представники Елладської ПЦ у протидії діяльності делегації Руської ПЦ, яка, на думку греків, мала намір зірвати засідання завдяки організації нецерковних прокомуністичних сил. З одного боку, така заява мала певні підстави, оскільки не секрет, що у радянський період усі конфесії перебували під тотальним контролем державних інституцій, і про це добре знали за кордоном. Проте, судячи зі змісту роботи, проведеної делегацією РПЦ в Шамбезі, зрив заходу не був запланований. Наприкінці конференції з цим погодилися й опоненти. Митрополит Філарет і члени його делегації зайняли конструктивну позицію і плідно попрацювали для вирішення питань, порушених на форумі. Закономірним наслідком такої позиції стало те, що Елладська делегація, яка наполегливо висувала звинувачення, на останньому пленарному засіданні попросила вибачення у представників МП і заявила, що грецькі делегати повністю змінили свою думку щодо намірів делегації РПЦ. Активна підтримка та співпраця на форумі болгарських і сербських представників з делегацією, яку очолював митрополит Філарет, як було зазначено іншими учасниками зібрання, підняла авторитет Болгарської ПЦ і Сербської ПЦ у православному світі [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 41. – Арк. 137-148].

Результатом складної організаційної та дипломатичної роботи загальноправославного засідання у Шамбезі стало те, що делегати започаткували роботу із налагодження діалогу з іншими релігіями. Також було висловлено бажання створити комісію науковців (астрономів, істориків, кліриків) для вивчення питання про одночасне святкування Пасхи, методики обчислення інших свят тощо. Загалом Перше передсоборне засідання показало здатність православного світу до діалогу, а виважена позиція делегації Російської ПЦ начолі з митрополитом Філаретом забезпечила конструктивну роботу самого форуму.

Показовим було святкування 25 річчя відновлення патріаршества Болгарської православної церкви (10-15 травня 1978 року). На ювілеї були присутні українські священнослужителі в складі делегації Руської ПЦ. Очолював делегацію митрополит Одеський і Харківський Сергій [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 95. – Арк. 200-214]. На святкування не прибула делегація Сербської православної церкви, що всіма присутніми сприйнялося як прояв недружелюбного ставлення Сербської ПЦ до Болгарської ПЦ. Дійсно, на той час склалися дуже напружені відносини між обома церквами, що було викликане проголошенням у липні 1967 р. автокефалії Македонської православної церкви. По-різному зреагували інші Помісні православні церкви на цей крок македонців Югославії. Зокрема у Москві не підтримали македонську автокефалію [Робертсон Р. Восточные христианские Церкви. – СПб., 1999. – С. 132]. Болгарська ПЦ сприйняла цей акт із співчуттям і не оголошувала про розрив відносин з Македонською ПЦ, що започаткувало прохолодність у відносинах Сербської та Болгарської православних церков.

Українські та сербські клірики часто контактували на зібраннях, де збиралися представники різних релігій. Якщо брати до уваги повоєнний період, то така практика діалогу православ'я з іншими конфесіями утвердилася не відразу. Окрім того, українські священники, як і вся Руська ПЦ, значно активніше почали долучатися до співпраці з католиками, протестантами, мусульманами та іншими конфесіями. Сербська ПЦ була більш стриманішою до різних міжнародних ініціатив. Позицію очільників сербського православ'я можна пояснити історичними та політичними чинниками, які свого часу мали місце у відносинах з іншими релігіями і продовжували надалі впливати на життя православних югослов'ян. Насамперед слід відзначити поліконфесійний характер Югославії. Провідні позиції тут на початок ХХ ст. посідали три релігії: православ'я, католицизм та іслам. Так, з кінця XIV ст. сербські території захопила Османська імперія, яка на п'ять століть встановила тут своє володарювання. За такий тривалий відрізок часу на землях югослов'ян не лише укорінився іслам, але й сформувався новий народ – мусульмани як результат перебирання турецьких віроповчальних і народних традицій та змішаних шлюбів.

З ХІХ ст. на території югослов'ян поширює свій вплив Австро-Угорщина, яка створювала найсприятливіші умови для релігійного життя католиків. Усе це залишилося в історичній пам'яті православного населення Югославії, але переважно у негативному сприйнятті. Після Другої світової війни, як і в попередні часи, католики та мусульмани Югославії користувалися моральною і, що важливо, матеріальною підтримкою із-за кордону. Цього дуже не вистачало православним, що й часто обумовлювало їхнє складне економічне та соціальне становище. Ці та інші фактори загалом спричинили тривале відсторонення Сербської ПЦ від екуменічних тенденцій, що наростали у міжнародного релігійного

співтовариства. Сербські священники з великою обережністю відносилися до різних зібрань екуменічного характеру. Інколи посилали на той чи інший форум одного-двох священників, у той час, як інші православні церкви були репрезентовані великими делегаціями ієрархів.

Насамперед спільний досвід українське та сербське духовенство отримали в рамках співпраці у Всесвітній Раді церков (ВРЦ) як одного з важливих напрямів екуменічного руху. ВРЦ – міжнародна релігійна організація, яка проголосила своєю метою розвиток співпраці між християнськими церквами, офіційно була заснована у 1948 році в Амстердамі на асамблеї діячів екуменічного руху. Проте слід пам'ятати, що перша пропозиція створити зібрання (кінонію) церков була запропонована ще у 1920 році Константинопольським патріархом [Patelos С. *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement*. – Geneva, 1978. – Р. 40-43]. Окрім цієї пропозиції, в окружному посланні Вселенського Патріарха Афінагора були запропоновані також практичні кроки сприяння добрій волі, зокрема заяви про те, що розбіжності у питаннях віровчення не повинні завадити спільним суспільним діям церков. Тим самим чи не вперше прозвучав заклик до православних відмовитися від звичного обережного ставлення православ'я до західної релігійної культури, показало прагнення православних ієрархів відігравати вагомий роль у зародженні екуменічного руху. У результаті такої політики вісімнадцять представників від семи Помісних православних церков взяли участь у підготовці руху "Віра та устрій". Руська ПЦ приєдналася до ВРЦ у 1961 році, а Сербська - у 1966 році [Саган О.Н. *Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан*. – С. 390-391]. Через свій консерватизм обидві Церкви були далеко не найактивнішими учасниками цього екуменічного руху. Сербська та Руська православні церкви у багатьох випадках займали однакові позиції щодо екуменічного руху загалом та його проявів у рамках ВРЦ. Проте зазначимо те, що офіційна позиція обох Церков не завжди була близькою для всіх представників духовенства Руської ПЦ та Сербської ПЦ. Завдячуючи цим тенденціям, екуменічний дух залишався у православній спільноті, зростав потяг до відновлення християнської єдності, здійснення спільних соціальних проектів.

З часу створення Всесвітньої Ради Церков (ВРЦ) понад 200 православних богословів з більшості православних церков отримали блискучу теоретичну підготовку завдяки стипендіям цієї спільноти. Це ж можна сказати і про 500 церковних соціальних проектів, які отримали грантову підтримку. Наприклад, підготовка духовенства у Сербії, притулок для літніх людей в Польщі, організація прийому біженців на Кіпрі тощо. До 1980 р. членами ВРЦ стало 300 церков, переважно протестантських, а також практично всі православні. Загалом ця інституція об'єднала віруючих із 90 країн світу [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 224. – Арк. 48-80].

ВРЦ також представлена в ООН через свою Комісію з міжнародних справ. Штаб квартира ВРЦ знаходиться в Женеві. Україна також внесла свій вклад у екуменічний рух. Зокрема, Комісія з міжнародних відносин 3-7 червня 1979 р. засідала в Києві, а регіональна європейська комісія церков ВРЦ працювала 7-9 липня 1979 р. в Одесі. На засіданнях обговорювали тему "Роль екуменічного руху у формуванні довіри між народами". Протягом 1972-1982 рр. ВРЦ організувала 17 міжправославних консультацій, чотири з яких проходили у слов'янських країнах: Чехословаччині (12-18 вересня 1977 р., Прага), тема зустрічі – "Роль і місце Біблії в літургійному і духовному житті православ'я"; Югославії (20-25 вересня 1980 р., монастир Зікі) на тему "Проповідь і вчення християнської віри в наш час"; Болгарії (23-31 травня 1981 р., Софія) на тему "Участь православ'я в співтоваристві та діяльність ВРЦ"; Україні (22-30 червня 1982 р., Київ) відбулася консультація Комісії церков з участі та розвитку (КЦУР) ВРЦ на тему "Справедливий розвиток для повноти життя і православний підхід".

На засіданні в Києві взяло участь 60 осіб, в тому числі 40 іноземців. Серед них понад десять богословів із слов'янських країн: ієромонах Дамаскін (Югославія, Сербська ПЦ), професор Іван Панчевскі та доцент Славов (Болгарія, Болгарська ПЦ), протоієрей Серафим Желязнякович і місіонер Ніколай Козловський (Польща, Польська ПЦ), протоієрей Михаїл Дандар (Прага, Чехословацька ПЦ), професор Олексій Осіпов (Москва, Руська ПЦ), професор Василій Стойков (Ленінград, Руська ПЦ), архієпископ Краснодарський і Кубанський Володимир (Руська ПЦ) [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 224. – Арк. 1-28].

Під час консультації ієромонах Дамаскін (Давідовіч) з Югославії попросив сприяння у пошуку "Літопису громадянських і церковних подій в Далмації" єпископа Далматинського Сімеона (Кончаровіча), яка могла, на думку гостя, зберігатися в історичній бібліотеці Києва. Проте рукопису не вдалося віднайти ні в історичній бібліотеці, ні в ЦНБ [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 224. – Арк. 97].

За сприяння Екуменічного форуму жінок-християнок Європи 20-25 квітня 1983 року у Києві проходила конференція "Свідчення і служіння жінок-християнок із соціалістичних країн Європи в екуменічному русі та їх діяльність на благо миру, справедливості й життя". Такий форум вперше проходив на терені радянської держави під егідою православної церкви.

Екзарх України митрополит Київський і Галицький Філарет провів значну організаційну роботу при підготовці форуму. Він контактував з Радою з релігійних справ при уряді, через яку просив українську владу сприяти роботі цього міжнародного зібрання. Зокрема, Екзарху прийшлося узгоджувати з чиновниками прості побутові речі, без яких організувати форум на високому рівні було неможливим, а саме: розміщення 55 осіб у готелі, їх харчування, перевезення (один автобус "Ікарус" і два легкових

автомобіля), надання приміщення для засідань тощо [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 257. – Арк. 161].

У міжнародному релігійному зібранні в Києві взяло участь 43 жінки (29 – іноземок) з восьми європейських соціалістичних країн: Болгарії, ЧССР, НДР, Угорщини, Польщі, Румунії, Югославії та СРСР. Югославію презентували дві християнки: Ольга Срдановіч (1912 р. н.) і Мілена Петковіч (1916 р. н.) – це були найстарші учасниці форуму, але, як з'ясувалося згодом, вони досить активно проявили себе. Найчисельнішою була делегація з Чехословаччини – 8 осіб. Також кілька осіб було з капіталістичних країн – по дві представниці зі Швейцарії і ФРН. Основна мета конференції полягала у підготовці до VI Асамблеї Всесвітньої Ради Церков, яка мала відбутися у Ванкувері (Канада) 24 липня – 10 серпня 1983 р.. Тому робота форуму була спрямована на обговорення трьох тем: "Життя у Христі та сучасна загроза життю людства", "Життя у Христі і наша відповідальність перед Церквою, сім'єю і суспільством" і "Життя у Христі – чи готові ми до VI Асамблеї Всесвітньої Ради Церков у Ванкувері?" [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 257. – Арк. 220].

У своїх виступах учасниці конференції порушували досить важливі і життєво необхідні для віруючих питання, які, до речі, не втратили своєї актуальності й нині. Зокрема, справедливо було зазначено, що жінки переважають серед прихожан у церквах, а відтак саме на них лежить тягар виховання підростаючого покоління, також жінки є основними носіями освіти та просвіти дітей тощо. Тому на київському форумі говорилося про важливу місію жінки як у суспільстві, так і в розвитку контактів між країнами. Особливу увагу на форумі було приділено і проблемі пошуку взаєморозуміння між соціалістичними та західними країнами у справі подолання і викорінення усталеного стереотипу ворога, який культивувався у міжнародній практиці між цими конкуруючими світами.

Участь у конференції взяли і представники трьох екуменічних міжнародних організацій (ВРЦ, ЄФХЦ – Європейський форум християнських церков, КЕЦ – Конференція європейських церков). Вони проінформували учасниць форуму про свою діяльність, спрямовану на згуртування міжнародної спільноти. Усі іноземні доповідачі відзначали хорошу організацію та успішну роботу конференції, за що висловлювали велику подяку українським клірикам і особисто Екзарху України митрополиту Філарету. Перебуваючи під хорошим враженням від зустрічі у Києві, одна із югославських делегаток, сербська письменниця Ольга Срдановіч ще й з дому надіслала митрополитові листа, у якому висловила своє захоплення від візиту до України. Зокрема, у листі зазначалося, що "велика гостинність (митрополита Філарета – Г.С.) щодо нас (учасників конференції) перевищила всі очікування", за що авторка листа висловлювала велику подяку. О.Срдановіч була настільки вражена прийомом і щирістю в Києві, що після приїзду в Белград, на знак своєї вдячності, вирішила надіслати владиці разом із листом свої праці:

"Сербська аграрна революція в сільському господарстві від Кочіни Країни до кінця першого правління князя Мілоша", а також деякі окремі доповіді, опубліковані у журналі Сербської патріархії "Питання богослов'я", а також статті, присвячені історії відносинам сербського та українського народів.

Окрім цього, письменниця після повернення з Києва написала статтю «Русько-українська душа у теперішній час. Враження про Конференцію жінок екуменічних країн РЕВ, що відбулася 20-25 квітня в м. Києві. СРСР» для сербського релігійного журналу "Православ'я". Публікація згодом також була надіслана митрополиту Філарету. У статті О.Срдановіч зазначає, що до Києва вона разом з професором Міленою Петкович були делеговані Сербським патріархом Германом, який добре розумів важливість цього форуму, оскільки особисто сім років (1969-1976 рр.) очолював ВРЦ. З великою вдячністю і захопленням О.Срдановіч розповідала про кожного організатора форуму, їхню працездатність. Найвеличніші слова були присвячені митрополиту Філарету. "Лице його відповідало моєму уявленню про Бога Отця: обрамлене білим волоссям і бородою, воно відбивало вічність, безмежну доброту і безсмертя", – так поетично описує сербська учасниця українського Екзарха. Також у статті знаходиться місце і для простих громадян України, з якими О.Срдановіч спілкувалася у готелі, на вулиці, деінде. Письменниця відзначила їхню уважність, щирість, доброту та безкорисливість. "Проходить час, змінюються погляди, але руська душа залишається такою ж прекрасною, сповненою доброти, пожертв і містичної відданості Богу" – завершує свою статтю сербська письменниця [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 257. – Арк. 238]. Ці слова, з одного боку, висловлювали великі сподівання на відновлення дружнього духовного спілкування між народами, яке було частково втрачено під час похолодання радянсько-югославських відносин після 1948 року, з іншого – такий висновок сербської письменниці демонстрував розуміння того, що навіть тотальній радянській ідеології не вдалося викоринити найсвятіше в українській душі – її духовність.

Окрім київського квітневого жіночого форуму (1983 р.), який, як вже зазначалося, проводився у рамках підготовки до Генеральної асамблеї ВРЦ (липень 1983 р.), 6-10 червня 1983 року в Одесі з цієї ж метою відбулося засідання Четвертої міжправославної консультації на тему: "Розуміння традиції в православних і реформаторських церквах і їх нинішня відповідальність у суспільстві" (Дебрецен IV). Для участі у заході запросили Генерального секретаря Всесвітнього союзу реформаторських церков (ВСРЦ) Е.Перрета (Швейцарія), секретаря ВСРЦ Р.Сміта і ще понад двадцять іноземних кліриків православних і реформаторських церков. світу. Серед них був представник Югославії Імре Ходосі, який проінформував українських священиків про відношення югославської релігійної громадськості та суспільства загалом до екуменічних процесів у світі [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 257. – Арк.167-171].

Зазначимо, що у 80-тих роках минулого століття Одеса стала своєрідним центром міжнародних міжрелігійних консультацій. Перше відбулося у 1980 році, на якому відбулося богословське засідання представників православ'я та Римо-Католицької Церкви. Друге – 2-19 вересня 1983 року, де зібралися делегати змішаної богословської комісії з православно-англіканської співбесіди. Коли на першому форумі Югославію представляв лише один делегат, про якого навіть не збереглися дані у звітних матеріалах форуму [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 151. – Арк. 125], то на наступному – вже значна делегація Сербської ПЦ. Так, для участі в одеській конференції 1983 року прибуло понад 50 іноземних представників від православних і англіканських церков. Сербський патріархат презентували єпископ Лаврентій з ФРН, де були парафії Сербської ПЦ і професор Стоян Гошевіч з Белграда [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 259. – Арк. 2-30]. Нагадаємо, що діалог між православними і англіканами був започаткований у період відлиги в СРСР. Зокрема, у 1956 році відбулася перша зустріч кліриків обох церков. Згодом у Лондоні в 1966 р. вдруге консультувалися богослови Руської ПЦ і англіканської церкви, після чого розпочалася активна співпраця православ'я та англіканства. Цьому діалогу також передувало засідання Міжправославної богословської комісії, яке відбулося у 1966 р. у Белграді. На ній православні церкви окреслили питання майбутнього діалогу з англіканами. Таким чином, в Одесі проходила вже третя зустріч (дві перші: у 1973 р. в Оксфорді та у 1976 р. у Москві) православних і англіканців. Одеське засідання працювало у трьох секціях: 1) Свідчення, євангелізація та служіння; 2) Участь в благодаті Святого Духа; 3) Традиція (парадосіс) як засіб Святого Духа в богослужінні.

Православні делегації презентували Константинопольський, Олександрійський, Антиохійський, Ієрусалимський, Московський, Сербський, Румунський патріархати. Були також представники Елладської, Фінської та Польської православних церков. Усього з числа православних було двадцять делегатів, а від англікан – дев'ятнадцять: семеро – з Англії, троє – з США, двоє – з Австралії та інших країн. Як показує історія, це був важливий міжнародний та міжконфесійний форум, який демонстрував відкритий діалог, пошук шляхів взаєморозуміння громадськості з країн різних політичних систем, релігій тощо. Проте, і це показує можливості ідеологічної системи Радянського Союзу, в Україні суспільство практично нічого не знало про цей та подібні міжнародні зустрічі, які відбувалися в Одесі, Києві та ін. Лише газета "Известия" опублікувала невеличке повідомлення [Известия. – 19 октября, 1983].

Водночас за кордон, насамперед у капкраїни, ТАРС та іноземні журналісти передали максимум інформації в усі можливі ЗМІ. Югославський делегат Стоян Гошевіч працював у третій комісії. Його доповідь "Традиція, богослужіння і сімейна молитва в православ'ї" [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 259. – Арк. 105-106]

викликала великий інтерес в учасників форуму, оскільки Гошевіч показав прагнення сербської спільноти до спільного прийняття рішень з актуальних питань сучасного духовного буття християн.

Активний обмін ідеями відбувся також між українськими та сербськими делегаціями на міжнародному міжконфесійному форумі в Болгарії (3-6 червня 1984 року, Софія). Тут засідала комісія зі справ людини при КЕЦ. З України був делегований протоієрей О.Кравченко з Одеси. Югославію презентував єпископ Андрій Береди від Євангельської церкви. Також на форумі були представники з Румунії (5 осіб), Болгарії (4 особи) і від СРСР окрім протоієрея О.Кравченко було ще четверо кліриків з Росії. У Софії обговорили важливі та актуальні на той час питання, які, попри своє релігійне забарвлення, залишилися актуальними й нині. Зокрема, йшлося про біблійно-богословські основи прав людини, духовне підґрунтя прав людини, права людини і соціальну справедливість, християнський вклад у реалізацію прав людини тощо. У контексті цих питань від радянської делегації виступив ректор одеської духовної семінарії О.Кравченко з доповіддю "Життя і діяльність духовних шкіл Московського патріархату". Югославський представник не робив доповіді, а тому про стан порушених на конференції проблем ділився з українським делегатом у приватних розмовах, що є не менш важливим для налагодження контактів між кліриками різних країн та конфесій [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 295. – Арк. 44-55].

Великою честю для Києва було приймати учасників Міжнародної наукової церковної конференції, присвяченої 1000-літтю хрещення Русі (21-23 липня 1986 року). На форумі були присутні гості зі 150 країн світу, зокрема представники майже усіх помісних православних церков. (за винятком Сербської та Еладської). Усі церковні делегації представили на київському форумі доповіді про історію своїх помісних православних церков [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 363. – Арк. 18].

Отже, українські та югослов'янські клірики у 50-80-ті роках ХХ ст. часто зустрічалися на міжнародних форумах як в Україні, Югославії, а також за межами своїх країн. Не будемо стверджувати, що ми змогли відшукати інформацію про всі такі зустрічі. Але навіть ті, про які віднайдено матеріали, дозволяють зробити нам певні висновки. Насамперед зазначимо, що в часи комуністичних режимів, які мали місце в обох країнах, практично не переривався зв'язок між українською та югославською православними спільнотами. Додаткові можливості для співпраці використовувалися обома сторонами на міжнародних форумах. Під час таких зустрічей українські клірики - як представники Руської ПЦ, так і югослов'янське духовенство, делегати від Сербської ПЦ - практично завжди позиціонували себе односторонніми, при потребі допомагали захищати позиції один одного, обмінювалися міркуваннями щодо тогочасних актуальних питань в релігійному житті своїх країн та світу загалом. Взаємопідтримка піднімала авторитет обох церков, засвідчувала

реальну взаємоповагу та допомогу, що в цілому було позитивним прикладом для інших помісних церков. Звичайно, були й спірні моменти, які порушували українські та югослов'янські клірики щодо бачення якихось проблем чи співпраці. Як правило, такі ситуації склалися через консервативне ставлення Сербської ПЦ до тих чи інших питань, які спільно обговорювалися духовенством обох патріархій. Зокрема, серби з обережністю поставилися до призначення архієпископа на посаду Екзарха України, вели себе відсторонено щодо участі в екуменічному русі православних церков. Проте дипломатичні кроки українського митрополита Філарета сприяли позитивному вирішенню проблемних питань, які виникали у спілкуванні релігійних діячів України та Югославії. Зрештою вони знаходили спільну думку, що є позитивним прикладом для подальших перспектив сучасної співпраці між релігійними представниками українців та югослов'ян.

Анотації

У статті Саган Г.В. «**Міжнародні релігійні зустрічі як форма співпраці українських і югослов'янських православних кліриків (1950-1980-ті роки)**» на ґрунті залучення нових архівних документів аналізується співпраця православних кліриків України та Сербської ПЦ на міжнародних міжрелігійних форумах упродовж 50-80-х років ХХ ст. У дослідженні показано значення такого спілкування як частки культурних взаємин українського та югослов'янського народів.

In the article of **Sagan G.V. «International religions meetings as a form of cooperation between Ukrainian and Yugoslav Orthodox clergy»** on the basis of new archive documents covers the issue of cooperation of Orthodox clergy from Ukraine and Serbian Orthodox Church at international inter-religions forums in 50-80 th of the XX century. The research shows the importance of such communication as a part of cultural relations between Ukrainian and Yugoslav people.